

Birinci Dünya Savaşı Sürecinde ve Sonrasında Bursa ve Çevresinde Ermeni Faaliyetleri

Armenian Activities in and around Bursa During and After the First World War

Kahraman GÜRBÜZ

Jandarma Genel Komutanlığı,
Konya, Türkiye

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Osmanlı Devleti Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalamış ve savaştan yenik sayılarak ayrılmıştır. Antlaşmanın yürürlüğe konmasıyla birlikte Anadolu'nun iç kısımları hariç tamamına yakını İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmeye başlanmıştır. Bunu fırsat olarak gören Anadolu'daki Ermeni ve Rumlar da kendilerine bağımsız bir devlet kurma düşüncesiyle, çeşitli şekillerde örgütlenerek hem Osmanlı Devleti'ne karşı isyan hareketlerinde bulunmuşlar hem de yüzyıllar boyunca barış içerisinde yaşadıkları Türk halkına yönelik katliamlara girişmişlerdir. Bu olaylar karşısında zor durumda kalan Osmanlı Devleti de olaylara karşınları ülkenin farklı bölgelerine göç ettirerek bu isyan ve katliamların önüne geçmek istemiştir. Bu makalede, arşiv belgelerinden de istifade ederek Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında özellikle Bursa ve çevresinde yaşanan terör olayları, buna karşı Osmanlı Devleti'nin almış olduğu tedbirler ve sonuçları ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı, Bursa, Ermeni, Yunan

ABSTRACT

At the end of the First World War, the Ottoman Empire signed the Armistice of Mudros as a defeated country. With the enactment of the treaty, almost all of Anatolia, except the interior parts, began to be occupied by the Entente Powers. Seeing this as an opportunity, the Armenians and Greeks in Anatolia organized in various ways with the idea of establishing an independent state for themselves, not only did they engage in rebellion against the Ottoman Empire, but also engaged in massacres against the Turkish people, whom they had lived in peace for centuries. The Ottoman Empire, which was in a difficult situation in the face of these events, wanted to prevent these rebellions and massacres by emigrating those involved in the events to different parts of the country. Terrorist incidents in Bursa and its surroundings during and after the First World War and the precautions taken by the Ottoman Empire and its results have been discussed in this article by making use of archive documents.

Keywords: Armenian, Bursa, First World War, Greek, War of Independence

Geliş Tarihi/Received: 06.01.2023
Kabul Tarihi/Accepted: 08.08.2023
Yayın Tarihi/Publication Date: 15.09.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Kahraman GÜRBÜZ
E-mail: kahramangurbuz@gmail.com

Cite this article as: Gürbüz, K. (2023). Birinci Dünya Savaşı sürecinde ve sonrasında Bursa ve çevresinde Ermeni faaliyetleri. *Current Perspectives in Social Sciences*, 27(3), 236-241.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Osmanlı Devleti, hüküm sürdüğü bölgelerde uzun süre huzur, barış ve güven ortamı sağlamıştır. Devleti oluşturan unsurlardan biri olan Ermeniler de Türk idaresi altında uzun yıllar boyunca huzur ve sükûn içerisinde bir yaşam sürmüşlerdir. Devlet yönetimi tarafından kendilerine karşı gösterilen, sömürgeci anlayıştan uzak koruyucu tutum sayesinde; kültürlerini kaybetmeden yaşayabilmenin yanı sıra maddi açıdan da özellikle ticaret alanında ciddi kazanımlar elde etmişlerdir. Elde etmiş oldukları birçok kazanım, nüfuslarının yanında, itibarlarının da artmasını sağlamıştır. Ermenilerin Osmanlı Devleti idaresinde sürdürdükleri huzurlu yaşam, Batılı devletlerin emperyalist politikaları çerçevesinde Osmanlı Devleti'ne karşı belirledikleri "Şark Politikası," bu politikanın temelini oluşturan sömürgeci yaklaşımlar ve bunları hayata geçirmek amacıyla Ermenileri kullanmaya başlamalarıyla sona ermiştir. Bu durum Osmanlı Devleti içerisindeki karşılıklı sevgi, saygı ve inanç özgürlüğü temelinde sağlanmış olan barış ortamının bozulmasına neden olmuştur.

1877–1878 yılları arasında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yaşanan “93 Harbi” olarak bilinen savaş, Rusya’nın ve batılı emperyalist devletlerin Osmanlı Devleti içerisinde yaşanan Ermeni sorununa olan ilgisini artırmış, konu uluslararası ortamda daha çok suistimal edilmiş hale gelmiş ve Türk-Ermeni ilişkileri açısından da önemli bir dönüm noktası olmuştur (Küçük, 1986, s. 59–61). Nitekim Ermeni komiteleri bu ortamdan faydalanarak dünya kamuoyu nezdinde dikkatleri üzerlerine çekmeyi başarmış, Osmanlı Devleti içerisinde farklı bölgelerde devlete karşı isyanlara kalkışmış, Türk halkına yönelik katliamlara girişmiş; bu eylemleri gerçekleştirmek amacıyla çeşitli silah ve mühimmat malzemeleri temin ve üretmeye başlamışlardır (Uras, 1976, ss. 431–441).

Ermeniler Doğu Anadolu topraklarında kurmak istedikleri bağımsız Ermeni devleti amaçlarına ulaşmak maksadıyla Osmanlı Devleti’ne karşı giriştikleri isyan ve çetecilik eylemlerini Birinci Dünya Savaşı’ndan önce ve savaş esnasında da ciddi manada artırmış, hatta silâhlarıyla birlikte Rus ordusuna katılarak Doğu cephesinde Osmanlı ordusuna karşı savaşmıştır. Birçok cephede savaş durumunda olan Osmanlı Devleti bu nedenle çok zor duruma düşmüştür (Süslü, 1990, ss. 64–69). Bu zor durum karşısında Osmanlı Devleti çeşitli tedbirler almak durumunda kalmıştır. Bu tedbirlerden biri ve en etkili 27 Mayıs 1915 tarihinde, günümüzde “Tehcir Kanunu” olarak adlandırılan geçici sevk ve iskân kanununun çıkarılmış olmasıdır. Çıkarılan bu kanun kapsamında Ermeniler, Anadolu coğrafyasında savaşın devam ettiği alanların dışında kalan güney bölgelere sevk edilmiş ve bu bölgelerde iskân ettirilmişlerdir. Osmanlı Devleti kanunu uygularken, ülkedeki bütün Ermeni vatandaşlar sevk dâhil edilmemiştir (Halaçoğlu, 2001, ss. 60–62). Ancak, her ne kadar savaşın devam ettiği alanlarda olmasalar da bazı bölgelerdeki Ermeniler için de sevk kararı alınmış ve uygulanmıştır. Zira bu Ermeniler, yaşamış oldukları bölgelerde savaş söz konusu olmasa da Osmanlı Devleti’ne karşı siyasî faaliyetler yürütmekten, isyanlar çıkarmaktan, Türk vatandaşlara yönelik katliamlara girişmekten ve Ermeni çetelerine yardım ve yataklık etmekten geri durmamışlardır. Örneğin, İzmit ve çevresinde yaşamakta olan Ermeniler, 1890’lı yılların başından itibaren çeşitli illegal teşkilatlanmalar içerisinde olmuşlardır (Altıntaş ve ark, 1995, ss. 9–10). Savaş dışında kalan bölgeler olmasına rağmen Ankara, Bursa, Kayseri ve Çankırı illerinde ve çevrelerinde ikamet eden Ermeniler de Osmanlı Devleti ve ordusu aleyhinde istihbarat toplayarak, kaçakçılık yaparak, patlayıcı madde veya bomba imal ederek, savaşta kullanılabilecek silah imal ederek isyancı çetelere lojistik açıdan destek sağlamışlardır. Dolayısıyla Ermeniler, hem Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve hem de savaş esnasında yürüttükleri faaliyetlerle yalnızca ülkenin doğu bölgesinde değil, neredeyse tamamında devleti son derece müşkül bir duruma düşürmüşler, Osmanlı ordusunun iki ateş arasında kalmasına neden olmuşlardır (Taşkıran, 1996, s. 133).

Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918’de Mondros Ateşkes Antlaşması’nın imzalanması neticesinde Birinci Dünya Savaşı’ndan yenik ayrılmış, İtilaf Devletleri antlaşmanın hükümlerine dayanarak Anadolu’nun birçok bölgesinde işgal faaliyetlerine başlamışlardır. Yapılan bu işgallerle birlikte 19. yüzyılın başlarından itibaren yurdun değişik bölgelerinde ayrılıkçı faaliyetlerde bulunan, hatta bu faaliyetleri zaman içerisinde terör boyutuna ulaşan Rum ve Ermeni örgütleri, yapmış oldukları katliamları İtilaf Devletlerinin himayesinde daha da artırmışlardır. Mondros Mütarekesi’ne müteakip Yunan işgalinin yaşandığı bölgelerden olan Bursa ve çevresinde de Ermeni çeteleri tarafından katliamlar yapılmış ve bu katliamlar uzun yıllar boyunca birlikte huzur içerisinde yaşamış olan Türk ve Ermeni milletleri arasında tedavisi mümkün olmayan yaralar açmıştır.

Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Bursa ve İlçelerinde Ermeni Faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Bursa ve ilçelerinde toplam 34,397 Ermeni yaşamaktaydı. Bu miktarın merkez ve ilçeler göre dağılımı aşağıda belirtilmiştir (Büyükcan Sayılır, 2005, s. 153).

Yukarıdaki tabloda belirtilen rakamlarda da görüldüğü üzere Bursa ve ilçelerinde yaşayan Ermenilerin büyük bir çoğunluğu (yaklaşık üçte ikisi) Orhangazi ilçesinde ikamet etmektedir (Tablo 1). Bu çerçevede Kurtuluş Savaşı yılları boyunca bu bölgede yaşanan Ermeni olaylarının (terörünün) büyük çoğunluğu Orhangazi ilçesi ve köylerinde yaşanmıştır.

19. yüzyılın son çeyreğinde İngiltere’nin kışkırtmasıyla canlanan Ermeni terörünü Osmanlı Devleti kontrol altında tutabilmiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte Ermeni olayları devletin varlığını ciddi bir şekilde tehdit etmeye başlamıştır. Ordu içerisinde bulunan Ermeni uyruklu askerler firar ederek buldukları bölgelerde teşkilatlanmış olan Ermeni halkıyla birleşerek devleti bölme gayesiyle silahlı eylemler gerçekleştirip kanlı katliamlara girişmişlerdir (Genelkurmay ATASE Başkanlığı, 1983, s. 91). Aynı dönemde Türkiye’de yaşayan Ermeni halk Osmanlı Devleti’nin parçalanmasını arzu eden devletlerce maddi olarak desteklenmişlerdir. Ermeni komitelerine ve çetelerine Amerika Birleşik Devletleri’ndeki Ermeniler tarafından parasal olarak yardım edilmiştir (Genelkurmay ATASE Başkanlığı, 1985, ss. 53–55).

Bu dönemde ülke genelinde meydana gelen Ermeni olayları ile eş zamanlı olarak Bursa’da da halk arasında karışıklıklar patlak vermiş ve Türk halkı Ermeni çeteleri tarafından acımasızca katledilmiştir. Özellikle Ermenilerin yoğun olarak bulunduğu bölgeler olan Orhangazi ve köyleriyle, Gemlik civarlarında olaylar daha yoğunluklu olarak yaşanmıştır. Bahse konu bu ilçeler ve köylerde vilayet genelinde suç işleyen Ermeniler rahatlıkla saklanabilmiş (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), 1914) ve eylemlerde kullanılmak üzere çok sayıda silah, mühimmat, üniforma vb. savaş malzemesi depolayabilmişlerdi (Yüceer, 2006, s. 29).

Tablo 1.
Birinci Dünya Savaşı yıllarında Bursa ve ilçelerindeki Ermeni Nüfus

Yerleşim Yeri	Ermeni Nüfus
Bursa (Merkez)	6415
Orhangazi (Eski adı Pazarköy)	22601
Mustafakemalpaşa (Eski adı Kirmastı)	995
Mudanya	99
Karacabey	974
Gemlik	3307
Orhaneli	6

Bu günlerde Ermeni çeteleri faaliyetlerini Anadolu'nun diğer bölgelerindeki Ermeni komiteleriyle koordineli ve örgütlü bir şekilde yürütmüşlerdir. Bu hususu Minaryan isimli bir çete üyesinin Van Taşnak Komitesi'ne yazdığı mektuptaki "(...) Biz burada eşya arasında boğuluyoruz siz de orada ihtiyaç içerisindesiniz. Bu zaten tahammül olunamayacak vaziyettir... Dervişin ölümü hepimize tesir etti. Eğer bizimki size hızla yetişmez ise habercimizi çabuk yola çıkarınız. Harekette olan kuvvetleri, ordunun asker cins ve numaraları hakkında yazınız..." (Genelkurmay ATASE Başkanlığı, 1983, ss. 67-68) ifadelerinden rahatlıkla anlayabiliyoruz.

Bursa ve civarında ikamet eden Ermeniler, İzmit ve Adapazarı yöresinden göç edenlerle birlikte hareket ederek, çeteler kurmuş ve savunmasız halde bulunan Türk vatandaşlarına yönelik saldırılarda bulunmuşlardır (Altıntaş ve ark, 1995, s. 89). Devlet bu saldırıları engellemek ve cephe gerisinde emniyet ve asayiş tesis etmek amacıyla bu bölgelere birlikler görevlendirmeye mecbur kalmıştır. Bu saldırıların diğer bir sonucu da cephede savaş halinde olan askerler moral ve motivasyon açısından olumsuz yönde etkilenmişler, zira geride bıraktıkları aileleri ile yakınlarının can ve mal güvenlikleri konusunda endişeye düşmüşlerdir. Ermeni çetelerin gerçekleştirdikleri bu eylemler; Çanakkale Muharebeleri devam ederken Rus ordusunun Karadeniz kıyılarına gerçekleştirmesi muhtemel bir çıkarma neticesinde, Ruslarla birlikte hareket edip Türk ordusunun iki ateş arasında kalma olasılığını ortaya çıkarmış olmasıdır. Bütün bu sebepler nedeniyle, Bursa ve civarında (Adapazarı, İzmit, Yalova) bulunan Ermenilerin bu eylemlerine son vermek amacıyla, güvenli bir şekilde farklı bölgelere gönderilmelerine karar verilmiştir (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), 1915a). Savaş sonrasında da Ermenilerin savaştan önce yaşadıkları bölgelere geri dönmeleri sağlanmıştır (Süslü, 1990, s. 95).

Birinci Dünya Savaşı esnasında farklı bölgeler sevk edilen Ermenilerin, savaş sonrasında yaşadıkları bölgelere dönmesi hususunda hükümet bir takım düzenlemelerde bulunmuştur. İçişleri Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 1 Kasım 1918 tarihinde gönderilen yazıda, antlaşmanın imzalanmasından itibaren göç eden Ermenilerin Bursa'ya geri dönmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Ermenilerin geri dönüşü konusunda hükümetin her türlü kolaylığı sağladığı, İçişleri Bakanlığı'ndan Valiliklere 5 Kasım 1918 tarihinde gönderilen ve göç ettirilen Ermenilerin seyahat belgeleri olmasa da seyahat edebilmeleri, karşılıksız olarak yiyeceklerinin verilmesi, seyahatleri süresince diğer ihtiyaçlarının karşılanması ile gidecekleri yerlere güven içerisinde emniyetli bir şekilde ulaşmaları hususlarını içeren yazıdan da anlaşılmaktadır. Ayrıca 14 Aralık 1918 tarihinde Meclis-i Vükela, göç ettikleri esnada suçları sabit bulunanların Divan-ı Harb-i Örfi'lerde yargılanmalarına ilişkin kararını ilgili bakanlıklara göndermiştir. Hükümet ise; 1 Mart 1919 tarihinde Ermenilerin göç ettirildikleri esnada suç işledikleri düşünülen kişiler ile İtilaf Devletleri ile ilişkilere zarar verecek biçimde kışkırtıcı davranış ve eylem içerisinde bulunan kabine üyelerinin Divan-ı Harb-i Örfi tarafından yargılanarak cezalandırılmaları hususunda bir kararname hazırlamıştır (Altıntaş ve ark, 1995, ss. 179-189).

Ermenileri göç ettirme sanıklarının yargılamak amacıyla ilk Divan-ı Harb-i Örfi, İstanbul'da 16 Aralık 1918'de kurulmuştur. 8 Ocak 1919 tarihinde ise aralarında Bursa'nın da bulunduğu diğer bazı bölgelerde Divan-ı Harb-i Örfiler kurulmuş ve Şubat ayında da yargılamalara başlanmıştır. Mahkeme üyeleri asker ve hukukçuların oluşmasıyla beraber üyeler arasında azınlıklara mensup kişilerde bulunmaktaydı (Yüceer, 2006, s. 32). Ayrıca, göç ettirilmiş Rum ve Ermenilerin geri kendi ikamet ettiklerine bölgelere dönmeleri konusunda 18 Ocak 1919 tarihinde toplanan Paris Barış Konferansı'nda da karar alınmıştır. Padişah ve Hükümet ise "Heyet-i Nasihalar" aracılığıyla gayri Müslim vatandaşları tekrardan "Sadık Osmanlılar" olarak devlete bağlı hale getirebileceğini düşünerek bu yolda girişimlerde bulunmuştur. Bu doğrultuda oluşturulan ilk heyet 20 Mart 1919'da Şile ve civarında eşkıyalık yapmakta olan Rumları ıslah etmek amacıyla bölgeye gönderilmiştir. Ancak bunun önemli bir etkisi olmamıştır (Halaçoğlu, 2001, s. 70).

Bursa Divan-ı Harbi'nde hem göç ettirme konusuyla ilgili kişiler yargılanıyor (BOA DH.ŞFR 64/289, 1916), hem de Ermenilere ait olduğu ve ellerinden alındığı iddia edilen mal ve mülkler tanıkların ifadelerine dayanılarak sahiplerinden alınıp Ermenilere veriliyordu. Ancak bu uygulama toplumda huzursuzluk ve güvensizlik yaratmaktaydı. Yapılan yargılamalar sonucunda Bursa Ermenilerinin tehcirinde görevli memurların büyük bir kısmı suçsuz bulunarak beraat etmiştir. Bekir Sami Bey, Bursa'ya 56'ncı Tümen Komutanı olarak geldikten sonra Bursa'daki "Divan-ı Harb-i Örfi"nin misyonunu tamamladığı düşüncesiyle dağıtılıp üyeleri İstanbul'a gönderilmiştir (Yüceer, 2006, s. 33).

Kurtuluş Savaşı Yıllarında Bursa ve Civarında Ermeni Faaliyetleri

Bursa ve çevresinde mütareke döneminde olaylar biraz yatışmış görünüyordu. Bu sayede de genel olarak Türklerle Ermeniler arasındaki ilişkiler makul seviyede sürdürülmekteydi. Ancak bu süreçte halkın huzurunu bozan savaş zamanında olduğu gibi mütareke döneminde de savunmasız halka saldırılarda bulunarak katliamlar gerçekleştiren Ermeni çeteleri mevcuttu. Bunların önde gelenleri ise Topal Vahan ve Paynak çeteleriydi (Parin & Balci, 2007, s. 37). Bu dönemde bahse konu çeteler başta olmak üzere Ermenilerin yapmış oldukları eylemlerle birlikte tekrar patlak veren Ermeni olayları Bekir Sami Bey'in Bursa'ya gelişiyi birlikte bastırılmaya ve engellenmeye çalışılmıştır. Bu maksatla dönemin Bursa Valisi Hacim Muhittin Bey ile Bekir Sami Bey liderliğinde 20 Nisan 1920'de Cemal Bey'in emir-komutasında 100 kişilik bir birlik olan Gökbayrak Müfrezesi kurulmuş ve Topal Vahan çetesini etkisiz hale getirmek maksadıyla 6 Mayıs'ta Orhangazi'ye sevk edilmiştir. İcra edilen harekât neticesinde çetenin elebaşları Vahan ve Uzun Hayik ikna edilmiş ve silah bırakmaları sağlanmıştır. Bu elebaşlarından alınan bilgiler doğrultusunda bölgede yapılan aramalar neticesinde bu bölgedeki Ermeni çeteleriyle İngilizler arasındaki ilişkiyi açığa çıkaran İngilizler tarafından depo edilmiş çok sayıda askeri üniforma bulunmuştur (Sarıhan, 1994, s. 493).

Bu dönemde Bursa bölgesinde çetelere karşı buna benzer birçok harekât icra edilerek halkın can ve mal güvenliği büyük ölçüde sağlanmıştır (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), 1915b; 1915). Ancak çetelerin bütünüyle etkisiz hale getirildiğini söylemek mümkün değildir. Mütareke sürecinde kontrol altında tutulan olaylar 8 Temmuz 1920'de Yunanlıların Bursa'yı işgaliyle birlikte kontrolden çıkmış ve katliamlar işgalci gücün himayesinde artarak devam etmiştir. İşgal sürecinde özellikle kırsal kesimde yaşayan Türklerle Ermeni ve Rumlar arasındaki barış ve güven ortamı bozulmuş, bunun neticesinde Türklere karşı kanlı katliamlara girilmiştir.

7 Eylül 1920 tarihinde Orhangazi ilçesinde Gürle ve Sölöz köylerinde yaşayan Ermenilerden 300 kişilik bir grup Dutluca köyüne saldırmış, yapılan bu saldırıya köy halkı silahla karşılık vermiş ve çıkan çatışma esnasında kendilerini Yunan askeri olarak tanıtan 15 civarında Ermeni süvarisi Türklere silahlarını teslim almıştır. Bunun neticesinde Ermeniler savunmasız kalan köye girerek yaklaşık 50 Türk'ü katletmiş

köy halkının mallarını yağma etmiş ve köyü yakmıştır. Olaydan sonra bölgeye gelen Yunan birlikleri öldürülen Türkleri topluca defnetmiş ve göstermelik olarak 25 civarında Ermeni'yi tutuklamıştır (Gündüz ve ark, 2004, ss. 212–214). Aynı tarihte Orhangazi'nin Paşayaylası ve Bakır köylerinde halk katledilmiş, Gemiç, Akviran, Akharım ve Mamure köylerinde ise köy halkının mal ve mülkleri yağma edilmiştir. Bu ve buna benzer yaşanan olaylara rağmen Yunan işgalci birlikleri tarafından Orhangazi ve köylerinde yaşayan Türk halkının silahları toplatılmış, Ermenilere ise dokunulmadığı gibi silah dağıtılarak adeta katliamlara davetiye çıkarılmıştır (Gündüz ve ark, 2004, s. 216). Yunanlıların bu tek taraflı yaklaşımı bölgede bulunan Türk halkı üzerinde ciddi manada bir endişe yaratmıştır. (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), 1921) Orhangazi ve köylerinde yaşanan dehşet verici olayların engellenmesi ve katliamların son bulması için Vali Zebur Bey imzalı 9 Aralık 1920 tarihli Bursa Merkez İşgal Kumandanlığına yazılan yazıda Ermenilerin ellerindeki silahların da toplanması talep edilmiştir (Gündüz ve ark, 2004, s. 216). Ancak, bu ve buna benzer talepler karşılık görmediği gibi, 1921 yılından itibaren olaylar daha artmış ve Yunanlıların desteği ile Ermenilerin savunmasız Türk halkını katli hız kazanmıştır.

12 Temmuz 1921 tarihinde 45 kişilik bir Ermeni çetesi Maskarahasan köyünü abluka altına almış, 10 kişilik bir grup köy içerisine girip köy halkını darp ederek paralarını ve ziynet eşyalarını gasp etmişlerdir. 13 Temmuz 1921 günü Muradoba köyü, 14 Temmuz günü Hamitler köyü Ermeni çeteleri tarafından basılarak halkın kıymetli eşyaları ve paraları gasp edilmiştir (Tayla, 2001, s. 78–79).

Bu dönemde Ermeni çeteleri tarafından gerçekleştirilen vahşetin boyutları Bursa Valiliği tarafından İçişleri Bakanlığı'na gönderilen 27 Ekim 1921 tarihli rapordan da anlaşılmaktadır. Raporda; Yunanlıların işgal ettikleri bölgelerde ilk önce Müslümanların elindeki silâhlara, tüfeklere ve büyük çaptaki bıçaklara el koydukları ve Rum ve Ermenileri ise bu uygulamanın dışında tuttukları, üstelik bunlara her çapta tüfek ve tabanca verdikleri bildirilmiştir. Ayrıca Osmanlı Jandarmasının da silahsızlandırıldığı görevlerinden uzaklaştırıldıkları belirtilmiştir. Bütün bu faaliyetlerden cesaret alan Ermeni çeteleri, Müslüman köylerini basmaya ve yakıp yıkmaya, köy halkının mallarını, eşyalarını ve hayvanlarını yağmalamaya, insanların yollarını keserek paralarını gasp etmeye, kadın ve erkek Müslümanları feci şekilde katletmeye, genç kadın ve kızları dağa kaldırmaya, tecavüz etmeye ve kadınların göğüslerini kesmek gibi vahşî hayvanların bile yapmayacağı rezalet ve faciaları yapmaya başlamışlardır (Tayla, 2001, s. 109).

Bu olaylara şahitlik edenlerden Gedelek Köyü'nden 1913 doğumlu Hidayet ÜNGÖR yaşadıkları ile ilgili şunları anlatmıştır:

“Benli köyünün Ermenileri vardı. Orası toptan Ermeni köyüydü. Zaten Ermeniler oradan (Benli'den) gelmişler buraya (Gedelek). Kaynatamı kestiler Ermeniler. Onlar bu köye çok eziyet yapmışlar. Gedelek köyünü yakmışlar. Hiç ev falan yoktu, yanmıştı. Zaten kurtulabilen köylüler dağlara kaçmış, kimse kalmamış. Köy halkını camiye toplamışlar, yakacaklarmış. Kaynatam, Muhtar Osman, yedi kişi, hemen nacakları almışlar, caminin kapısına vurmuşlar. O sırada kaçabilenler dağlara kaçmış. İşte orada Muhtar Osman'ı, kaynatamla kesmişler. Çenesiz Hayriye varmış. Hayriye'ye de bomba atmışlar. Hayriye'nin de çenesi gitmiş. Bir de yine insanları yakmak için Hacı Osman'ın evine kapatmışlar. Yakmak için ama yakamamışlar” (Yüceer, 2005, s. 158).

Bu zaman zarfında Türk birliklerinin Yunanlılara karşı elde ettikleri İnönü zaferleri de intikam duygularının kabarmasında ve olayların artmasında etkili olmuştur. İşgal sürecinde Türklerin Ermeniler tarafından acımasızca katledilmelerinin, mallarının ve mülklerinin yağmalanmasının Yunanlılar tarafından desteklendiği, olaylar neticesinde oluşturulan Müttelikler arası komisyon tarafından hazırlanmış olan 23 Mayıs 1921 tarihli rapordan da anlaşılmaktadır. Raporda Yalova ve Gemlik ilçelerinin Yunan birlikleri tarafından işgal edilen bölgelerinde Türk köylerinin yakılıp yıkılması (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), 1921), Türk halkının katledilmesi olayının planlı bir şekilde yürütüldüğü, bu planın Yunan işgalci birliklerin komutanlarının emirleri doğrultusunda Rum ve Ermeni çeteler tarafından uygulandığı belirtilmiştir (Gürün, 2005, s. 428).

Orhangazi ilçesi Gedelek Köyü'nden 1916 doğumlu Mehmet SAKA, Ermeni çetelerinin yaptıkları ile ilgili şunları anlatmıştır:

“İşgalde, babamın bir tütün alanı vardı, mahzende tütün saklıyorduk, oraya soktular bizi. Bütün erkekler de evin üstüne saçağın altına çıkmışlar, öyle dinliyorlar. Buğday çuvallarını deviriverdiler üzerimize, güya bu ev aranmış gibi. Üç tane kız var. Annem kapıyı kırıyor, ev aranmış zannedilsin diye. Ermeniler çekildi buradan bizi hemen topladılar, İstanbul'a götürdüler. Hilal'i Ahmer vapuru geldi Gemlik'e. Hilal'i Ahmer vapuru aldı bizi, İstanbul'a götürdü. Yunanlılar Ermenilerle birlikte köyü bombaladılar, yaktılar. Bugünkü sağık ocağının olduğu yerde 50 kişiyi öldürdüler. Bir kızın çenesini kopardılar, bir adamın kafasını nacakla parçaladılar. Yunanlılar silahlarımızı aldılar. Ne yapacaksın vermeyip. Ne para kaldı, ne bilezik, her şeyi topladılar. Ermenilerde geldiler köyü yaktılar, dağıttılar. 50 kişilik bir Ermeni çetesi köy meydanına geldiler. Bizimkiler hepsi korktu, bir şey yapamadılar. Eli bağlı, silahı yok, hepsi onlarda. İhtiyarın birisi; “Yeter artık yaptığınız!” dedi. Ermeni, nacağı ihtiyarın kafasına vurunca, adamın kafası iki parça oluyor. Ermeniler, Yunan gelince onlarla beraber bizi ezdiler. Bir tane bir şey kalmadı, hepsini aldılar gittiler, köyü tamamen yaktılar. Dağlara kaçtık, dağıldık. Köyde alacağımız bir şey kalmadı, sırtımızdaki sırtımızda, karnımızdaki karnımızda. Bir hafta dağda kaldık, oradan Gemlik'e indik. Orada Hilal-i Ahmer vapuru aldığı gibi, Selimiye kırsasına götürdü. Vapurda da bütün bu kazanın köylerinin hepsi vardı. Yaralı çoktu, kiminin eli yok, kiminin ayağı. Orada iki buçuk sene kaldık. Atatürk Yunan'ı attıktan sonra, İstanbul'dan bir gemi ile Gemlik'e, oradan köyümüze geldik. Geldiğimizde köy baştan aşağı yanmıştı, barınabileceğimiz bir duvar bile kalmamıştı. Sazlardan korunak yapıp altına girdik, sonra yaptık evlerimizi” (Yüceer, 2005, ss. 306–307).

Bursa'nın büyük ilçelerinden biri olan İnegöl de, Yunanlıların diğer yerleşim birimlerinde yaptıkları mezalim ve vahşice saldırı olaylarından kurtulamamış, burada da Müslüman Türk halkı her türlü hakaret ve işkencelere maruz kalmıştır. Ermeni ve Rum çeteleri de işgalci Yunan birliklerinden aldıkları güç ve cesaretle kırsal bölgelerde halka acımasızca saldırmış ve katliamlar gerçekleştirmişlerdir. Kasabasının belediye reisini döverek öldürmüşler, sekiz-on yaşlarındaki iki çocuğun kollarını bağlayıp, göğüslerinden ve sırtlarından bıçaklayarak dereye atmışlardır (Tayla, 2001, s. 115). Bu dönemde İngiliz istihbarat raporlarında Ermeni çetelerinin Yunanlılar tarafından maddi olarak

desteklendiği; çete liderlerine, Yunan subayların aldığı maaş kadar ücret verildiği, çete üyelerine de günlük 3 drahmi paranın yanı sıra yiyecek ihtiyaçlarının da karşılıksız sağlandığı belirtilmektedir (Sonyel, 1995, s. 326). Yunanlılar ile Ermeni çetelerinin işbirliği Yunan birlikleri Anadolu'dan atılana kadar devam etmiştir.

29 Aralık 1921 tarihinde Dâhiliye Nazırı Ali Fethi Bey tarafından Büyük Millet Meclisi'ne sunulan bilgidен anlaşılacağı üzere, Adapazarı, İzmit, Kandıra, Karamürsel, İznik, Yalova ve civarında Yunan zulmü ile Ermeni ve Rum çetelerince gerçekleştirilen eylemler neticesinde resmi kurumlara ulaşan bilgilere göre 1,194 kişi hayatını kaybetmiş, 151 kişiden haber alınamamış, 314 kişi esir edilmiş, 722 kadına tecavüz edilmiş, ayrıca 63.630.250 lira değerinde taşınmaz mülke zarar verilmiş, 92.350.480 lira taşınır mal kaybolmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, 1958, s. 238). Bölgede gerçekleştirilen bu terör ve zulüm ancak Milli Kuvvetlerin bölgenin denetimini tümüyle ele geçirmesiyle birlikte son bulmuştur. Bölgeden Yunan ordusunun çıkarılması sonrasında, terör eylemlerini gerçekleştiren Ermeni ve Rumlar da çoğunlukla İstanbul ve çevresine kaçmışlardır (Parin & Balcı, 2007, s. 44).

Sonuç

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yıllarca barış, huzur ve güven ortamında yaşamlarını sürdürmüş olan Ermeniler, 19. yüzyıl sonlarından itibaren sömürgeci devletlerin Osmanlı Devleti'ni bölme ve yok etme hedeflerine alet olmuşlardır. Bu çerçevede Ermeniler değişik yer ve zamanlarda isyan ve katliamlar gerçekleştirmişlerdir.

Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce ve savaş esnasında Doğu Anadolu topraklarında özgür bir Ermeni devleti kurmak maksadıyla eylemlerini daha da artırmışlar ve aynı anda farklı cephelerde savaşmak durumunda olan Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmışlardır. Savaş sürecinde, diğer bazı bölgelerde olduğu gibi, Bursa ve çevre ilçelerde ikamet eden Ermeniler de yaşadıkları bölgelerde çeteler kurup savunmasız Türk halkına saldırmış ve tarifi mümkün olmayacak derecede korkunç katliamlar gerçekleştirmişlerdir. Cephe gerisinde yaşanan bu olaylar ordunun iki ateş arasında kalmasına neden olabileceğinden, cepheden bu bölgelerdeki olayları engellemek amacıyla birlik kaydırılması ihtiyacı hâsıl olmuştur. Ayrıca Ermeniler tarafından yapılan katliamlar, cephede savaş halinde bulunan askerleri, geride bıraktıkları ailelerinin can ve mal güvenlikleri konusunda endişeye düşürmüş ve birliklerin savaşma azimlerini kırmış, morale-rini ve motivasyonlarını ciddi manada bozmuştur. Bu sebeplerden ötürü Bursa ve civarında yaşayan Ermenilerin, savaş sona erene kadar, ordulara zarar veremeyecekleri yerlere nakledilmeleri kararı alınmış savaş sonunda da yerlerine geri dönmeleri sağlanmıştır.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte yerlerine geri dönen Bursa Ermenileri, buldukları bölgelerde çeteler kurup Türk halkına saldırmaya mal ve mülklerini yağmalamaya devam etmişlerdir. Özellikle Yunan işgalinden sonra, Yunan birliklerinin de desteği ile bölgedeki Ermeni çeteleri faaliyetlerini artırmışlar, Müslüman Türk halkını katletmeye devam etmişlerdir.

Meydana gelen bu olaylar, savaş bölgesi dışında kalan Ermenilerin de devlet yönetimine karşı ihanetten geri durmadıklarını, bu nedenle Birinci Dünya Savaşı esnasında alınmış olan göç ettirme kararına dâhil edilmelerinin ne denli haklı bir uygulama olduğunu göstermektedir. Neticede, göç ettirme uygulaması ile ilgili Türkiye karşıtı çevrelerce dile getirilen eleştirilerin haksız ve mesnetsiz olduğu bir kez daha ortaya konmuştur.

Kurtuluş Savaşı sürecinde Bursa ve civarındaki (özellikle Orhangazi ilçesi ve köyleri) Ermeni çetelerinin yaptıkları katliam ve yağma hareketleri Türk birlikleri Bursa'yı işgalden kurtarana kadar devam etmiştir. Bursa'nın Yunan işgalinden kurtuluşu ile birlikte bölgede yaşayan Rum ve Ermeniler de işgal sürecinde yapmış oldukları katliamlar nedeniyle bu bölgelerde barınamayacaklarını anladıklarından büyük çoğunlukla Bursa'yı terk etmişlerdir.

Ermeni komiteleri ile çetelerinin dış devletlerden almış oldukları destekle 19. yüzyılın sonlarında başlayıp Birinci Dünya Savaşı ve müteakiben Milli Mücadele döneminde artan Türk halkına karşı katliamları, Müslüman Türk halkı ile Ermeni milleti arasında tedavisi mümkün olmayan yaralar açmıştır. İki millet arasında yaşanan olaylar bütünüyle emperyalist devletlerin çıkarlarına hizmet etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurulduğu tarihten günümüze kadar geçen zaman zarfında farklı şekillerde ortaya çıkan Ermeni faaliyetleri (ASALA, PKK vs.) sürekli olarak gündemdeki yerini korumuş, Türk dış politikasında batılı ülkelerin Ermenistan yanlısı politikalarından dolayı sorun olarak kalmaya devam etmiştir. Türklerle Ermeniler arasında yaşanan olayların gerçek boyutları birçok bilimsel çalışmayla ortaya konulmuş olsa da batılı ülkeler olayları özellikle Ermeni diasporasının etkisi ile kendi çıkarları doğrultusunda yorumlamaya ve kabul etmeye devam etmektedirler. Batılı ülkelerin bu tutumunun değişmesi için Türkiye'nin bölgesinde etkin, milli güç unsurları (askeri, ekonomik, siyasi, bilim ve teknoloji, nitelikli insan kaynağı) bakımından komşularıyla yapılacak olan karşılaştırmada daima üstün ve bu sayede uluslar arası ortamda söz sahibi olması gerektiği değerlendirilmektedir.

Etik Komite Onayı: Bu çalışma; anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen bir çalışma olmadığı için etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: This study is among the studies that do not require ethics committee approval since it is not a qualitative or quantitative study that requires data collection from participants by using survey, interview, focus group work, observation, experiment techniques.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author declares that they have no competing interest.

Funding: The author declared that this study has received no financial support

Kaynakça

- Altıntaş, A., Canatar, M., Karakaya, R., Kaya, A., Çakıl, O., & Kulüp, B. (1995). *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915–1920)*. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Büyükcay Sayılır, Ş. (2005). *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914-1918) (Cilt I)*. Genelkurmay Basımevi.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (1914). *Hüdavendigar vilayetinin Pazarköy kazasında Ermeniler'in eşkiyaya yataklık ettikleri için tutuklandıklarını gösterir belge*. BOA DH.EUM.EMN 87/21.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (1921). *Yunanlıların silanlandırıp himaye ettikleri Rum ve Ermeni çetelerinin Yalova ve Gemlik'te müslüman halka karşı yaptıkları mezalim*. BOA DH.KMS 60/55.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (1915a). *Adapazarı, İzmid ve Bahçecik Ermenilerinin ihraçlarının temini hakkında, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden, İzmid Mutasarrıflığı'na çekilen telgraf*. BOA DH.ŞFR 54/340.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (1915c). *Yalova havalisindeki Ermeni eşkiyasının kesreti sebebiyle icab eden tedabirin alınması ve gerekli takibatın yapılması hakkında, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Hüdavendigar vilayetine çekilen telgraf*. BOA DH.ŞFR 55/104.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (1915b). *İzmid ve Bursa'nın körfez sahillerine yakın yerlerinde Müslüman köylere baskınlar yapan Ermeni çetelerinin tenkilerine dair, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden, İzmid Mutasarrıflığı'na çekilen telgraf*. BOA DH.ŞFR 55/327.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (1916). *Ermenilerin sevki hususunda suistimalleri görülen jandarmaların Divan-ı Harbe tevdilerine dair, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Hüdavendigar Vilayeti'yle Heyet-i Tahkikiye Reisi İsmail Hakkı Bey'e çekilen telgraf*. BOA DH.ŞFR 64/289.
- Genelkurmay ATASE Başkanlığı (1983). *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, 32(83). Genelkurmay Basımevi.
- Genelkurmay ATASE Başkanlığı (1985). *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, 34(85). Genelkurmay Basımevi.
- Gündüz, T., Apak, A., & Karataş, A. İ. (2004). *Bursa'da işgal günlüğü: Bursa vilayetinde Yunan fecayii*. Düşünce Kitabevi.
- Gürün, K. (2005). *Ermeni Dosyası*. Remzi Kitabevi.
- Halaçoğlu, Y. (2001). *Ermeni tehciri ve gerçekler (1914–1918)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Küçük, C. (1986). *Osmanlı diplomasisinde Ermeni meselesinin ortaya çıkışı*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.
- Parin, F., & Balci, G. (2007). *Yalova'da Ermeni faaliyetleri*. Truva Yayınları.
- Sarıhan, Z. (1994). *Kurtuluş savaşı günlüğü, II*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sonyel, S. R. (1995). *Kurtuluş savaşı günlerinde İngiliz istihbarat servisinin Türkiye'deki eylemleri*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Süslü, A. (1990). *Ermeniler ve 1915 Ermeni tehcir olayı*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları.
- Taşkıran, C. (1996). 1915 Ermeni Tehciri sırasında Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirlere bir bakış. *Beşinci Askeri Tarih Seminer Bildirileri* (ss. 132–141). Genelkurmay ATASE Yayınları.
- Tayla, M. (2001). *Batı Anadolu'da Yunan mezalimi*. Stratejik araştırma Etüdler Milli Komitesi.
- TBMM Zabıt Ceridesi (Cilt 15). (1958). TBMM Matbaası.
- Uras, E. (1976). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni meselesi*. Belge Yayınları.
- Yüceer, S. (2005). *Tanıkların anlatılarıyla Bursa tarihi (sözlü tarih arşivi 1919-1938)*. Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Yüceer, S. (2006). Bursa Ermenileri üzerine bazı saptamalar ve Orhangazi'de Ermeni olayları (1914–1922). *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 29, 27–49.